

ПРИНЦИПИ ІНФОРМАЦІЙНИХ ПРАВОВІДНОСИН INFORMATIONAL LEGAL RELATIONS' PRINCIPLES

Тугарова О.К., к.ю.н., доцент,
доцент кафедри організації захисту інформації з обмеженим доступом
Національна академія Служби безпеки України

Представлена наукова стаття присвячена дослідженню основних принципів інформаційних правовідносин, закріплених у вітчизняному законодавстві, та визначенню ступеню їх відповідності рівню сучасного розвитку українського суспільства.

У роботі досліджується законодавче формулювання кожного з принципів інформаційних правовідносин, характеризується їх зміст, підкреслюється, що принципи інформаційних відносин є основою існування демократичного суспільства і важливою складовою інформаційної політики будь-якої держави.

Прагнучи термінологічної однозначності та чіткої визначеності у поняттях інформаційного права, автором акцентовано увагу на тому, що чинне вітчизняне законодавство не розкриває зміст таких характеристик інформації як достовірність і повнота, проте, активно їх застосовує в різних сферах правового регулювання, зокрема, при визначенні меж правомірності поведінки суб'єкта інформаційних правовідносин, а також здійсненні юридичної кваліфікації дій конкретної особи. У роботі обґрунтовується необхідність визначення критеріїв достовірності та повноти інформації, а також внесення відповідних змін у нормативно-правову базу.

На підставі аналізу наукової літератури, матеріалів сучасних медіа підтримується ідея щодо доповнення права на свободу вираження поглядів можливостями змінювати свої погляди, відмовлятися від них та не виражати їх; пропонується визнавати фактичною і нормативною підставами юридичної відповідальності протиправні дії, що посягають на свободу формування власної (особистої) думки індивіда.

У роботі обґрунтовується необхідність поширення вимоги правомірності одержання, використання, поширення, зберігання та захисту інформації на всі види інформаційної діяльності, у тому числі на створення, збирання і охорону інформації. Зауважується на потребі законодавчого визначення меж приватності публічної особи.

Ключові слова: інформація, інформаційні правовідносини, принципи, законодавство, правомірність, медіа, свобода, приватність.

The presented scientific article is devoted to the study of the informational legal relations' main principles, enshrined in domestic legislation, as well as to their compliance degree determination with the level of Ukrainian society modern development.

The work examines the legislative formulation of every of the information legal relations' principles, characterizes their content, emphasizes that the information relations' principles are the basis of the democratic society existence and an important component of any state information policy.

Striving for terminological clarity and clear definition among the information law concepts, the author emphasized the fact that the current national legislation does not reveal the content of such information characteristics as reliability and completeness, however, it actively applies them in various legal regulation areas, in particular, when determining the rightfulness behavior limits of informational legal subjects, as well as the implementation of the specific person's actions legal qualification. The work substantiates the need to determine the criteria for the information reliability and completeness, as well as to make appropriate changes to the legal framework.

Based on the analysis of scientific literature and materials of modern media, the idea of supplementing the right to freedom of expression with opportunities to change one's views, refuse them and expressing them no longer is supported; it is proposed to recognize illegal actions that encroach on the freedom of forming one's own (personal) opinion of an individual as factual and normative grounds of legal responsibility.

The work substantiates the need to extend the legality requirement of obtaining, using, distributing, storing and protecting information to all information activities' types, including the creation, collection and protection of information. The need for a legislative definition of the public person's privacy limits is noted.

Key words: information, information legal relations, principles, legislation, rightfulness, media, freedom, privacy.

Сучасний етап людської еволюції супроводжується стрімким розвитком інформаційної сфери, яка значно впливає на рівень розвиненості цивілізації і є рушійним фактором побудови інформаційного суспільства. Таке суспільство характеризується інтенсивним зростанням сфери інформаційних технологій, створенням новітніх комунікаційних мереж, появою нових і розвитком існуючих видів інформаційної діяльності. Процес інформатизації безвідривно супроводжується і зміною суспільних відносин у сфері обігу інформації, що зумовлює необхідність сучасного нормативно-правового закріплення принципів інформаційних правовідносин, сформульованих на підставі результатів науково-обґрунтованих розвідок сучасних фахівців.

У різні часи проблемам визначення принципів інформаційних правовідносин і права присвячували свої роботи такі видатні вітчизняні вчені як: Арістова І.В., Баранов О.А., Беляков К.І., Брижко В.М., Горобцов В.О., Каденюк Г.Л., Каложний Р.А., Костецька Т.А., Кресіна І.О., Кохановська О.В., Марушак А.І., Панова І.В., Пилипчук В.Г., Савінова Н.А., Селезньова О.М., Цимбалюк В.С., Швець М.Я, Ярмол Л.В. та інші провідні науковці. Вони сформулювали низку важливих положень, які продуктивно використовуються в науці інформаційного права протя-

гом багатьох років. Проте, тема принципів інформаційних правовідносин не є вичерпною і потребує постійних наукових розвідок з метою гармонізації існуючих визначень основних вихідних положень та формулювання підходів, які юридично закріплюватимуть об'єктивні закономірності нових суспільних відносин, що виявлятимуться в інформаційній сфері.

Метою даної статті є дослідження основних принципів інформаційно-правових відносин, закріплених у чинному законодавстві, аналіз їх змісту та з'ясування ступеню їх відповідності сучасним вимогам розвитку суспільства.

Чинний Закон України «Про інформацію» [1] закріпив перелік основних засад правового регулювання відносин, що циркулюють у сфері обігу інформації. Зокрема, відносини щодо створення, збирання, одержання, зберігання, використання, поширення, охорони, захисту інформації будуються на наступних принципах:

- гарантованість права на інформацію;
- відкритість, доступність інформації, свобода обміну інформацією;
- достовірність і повнота інформації;
- свобода вираження поглядів і переконань;
- правомірність одержання, використання, поширення, зберігання та захисту інформації;

– захищеність особи від втручання в її особисте та сімейне життя (ст.2 Закону). Розглянемо у загальних рисах їх сутність.

Принцип гарантованості права на інформацію забезпечує можливість кожного безперешкодно шукати, одержувати і поширювати інформацію будь-якими засобами і незалежно від державних кордонів. Цей принцип має власне закріплення в Конституції України [2], норми якої гарантують право кожної людини вільно збирати, зберігати, використовувати і поширювати інформацію усно, письмово або в інший спосіб – на свій вибір (Ст. 34 Закону).

– Закон України «Про інформацію» визначає систему гарантій права на інформацію, зокрема шляхом:

– створення механізму реалізації права на інформацію;

– створення можливостей для вільного доступу до статистичних даних, архівних, бібліотечних і музейних фондів;

– обов'язком суб'єктів владних повноважень інформувати громадськість та засоби масової інформації про свою діяльність і прийняті рішення та інші (ст.6 Закону) [1].

Реалізація права на доступ до інформації може відбуватися різними способами: шляхом отримання інформації з офіційних видань, через створені органами державної влади й місцевого самоврядування канали комунікації, через засоби масової інформації, шляхом інформаційних запитів тощо. Водночас, презумпція відкритості і доступності інформації не є абсолютною. Закон обмежує доступ до інформації, яка в законодавстві отримала назву «інформація з обмеженим доступом». До такої інформації належить: конфіденційна, таємна та службова інформація.

Конституція України закріплює вичерпний перелік підстав, за наявності яких законами України може передбачатися обмеження прав особи на вільне збирання, зберігання, використання і поширення інформації, зокрема:

– в інтересах національної безпеки, територіальної цілісності або громадського порядку з метою запобігання заворушенням чи злочинам;

– для охорони здоров'я населення; для захисту репутації або прав інших людей;

– для запобігання розголошенню інформації, одержаної конфіденційно;

– для підтримання авторитету і неупередженості правосуддя (ч.3 ст.34 Закону) [2].

Принцип відкритості, доступності інформації, свободи обміну інформацією є основою існування демократичного суспільства і важливою складовою інформаційної політики будь-якої держави. Чинне вітчизняне законодавство передбачає функціонування механізмів прозорості діяльності органів влади і інструментів зворотного зв'язку, що дозволяє громадянам мати безперешкодний доступ до інформації про діяльність органів державної влади, місцевого самоврядування, розпорядників публічної інформації, інформації, що становить суспільний інтерес.

Можливість вільного обігу інформації, що виробляється суспільством, відображає ступінь свободи обміну інформації. Інформаційний обмін найчастіше представлений у вигляді усної та письмової форм, проте, у сучасному суспільстві усе більшого поширення набуває обмін інформацією в мережі Інтернет.

Вільний і безперешкодний обмін інформацією є необхідною умовою існування і розвитку Інтернет-спілкування і держава не вправі обмежувати доступ до мережі, ставити її під тотальний урядовий контроль. Разом з тим, боротьба з деструктивним контентом має стати спільним завданням держави і провайдерів, що надають доступ до мережі. Декларація про свободу спілкування в Інтернеті (Страсбург, 2003) [3] проголосила, що держава не вправі обмежувати доступ громадськості до спілкування в Інтернеті і за рахунок заходів загального блокування або фільтрації Інтернет-контенту позбавляти громадськість

доступу до інформації в мережі. Це не виключає можливості установки фільтрів для захисту прав інших осіб (зокрема, неповнолітніх). Держава має заохочувати саморегулювання або спільне регулювання в частині змісту повідомлень, що поширюються через Інтернет, і сприяти забезпеченню права користувачів на доступ до інформації, отриманої з різних внутрішніх і зовнішніх джерел.

Принцип достовірності і повноти інформації. Чинне вітчизняне законодавство не розкриває зміст таких характеристик інформації як достовірність і повнота, проте, активно застосовує зазначені критерії в різних сферах правового регулювання, зокрема, для визначення меж правомірності поведінки суб'єкта інформаційних правовідносин, а також здійснення юридичної кваліфікації дій конкретної особи.

Декларація принципів поведінки журналістів (Бордо, 1954) [4], проголошена як стандарт професійної поведінки журналістів, зобов'язала журналістів подавати суспільству достовірну, тобто правдиву інформацію, посилюючись на факти, походження яких він знає. При цьому, достовірність інформації має відповідати наступним вимогам: 1) ожен факт повинен мати ідентифіковане і надійне джерело; 2) інформація має бути отримана з двох або більше джерел. З огляду на зазначені вимоги слід зауважити на останній, яка гарантує достовірність інформації за наявності двох або більше джерел.

Події, які відбуваються у сучасному медіа середовищі, спростували твердження, що ступінь достовірності інформації безпосередньо залежить від кількості її джерел: два або більше – не є беззаперечним показником правдивості і об'єктивності відомостей. Сьогодні інформація, яка лунає практично з усіх джерел російського медіа простору, є нічим іншим як дезінформацією – засобом маніпуляції свідомістю величезної мас медійної аудиторії. У зв'язку з цим, вбачається доцільним визначати ступінь достовірності інформації не через кількість джерел її отримання, а через комплекс інших важливих стандартів: точність, баланс думок і вимога відокремлення фактів від власних міркувань автора.

Аналогічним чином має визначатися показник повноти інформації – кількісної характеристики, що відображає ступінь достатності і необхідності для її розуміння і прийняття відповідного рішення. Вибіркова подача фактів за темою повідомлення, брак важливих для розуміння теми бекграундів, неповнота подачі даних соціологічних досліджень – є основними видами порушень стандарту повноти інформації [5].

Характеризуючи принцип достовірності і повноти інформації, неможливо залишити поза увагою і питання термінології. Слово «достовірність» має російськомовне походження і буквально означає «достойный веры»; натомість, українською цей термін має звучати як «гідний віри», тобто «вірогідність» і означитиме ступінь сприйняття або переконання в об'єктивності певних подій або явищ. Аналогічно має вирішуватися питання із заміною теперішнього терміну «вірогідність» – слова, за допомогою якого у звичайній мові особа висловлює свою переконаність, на слово «ймовірність». Вбачається, що таке заміщення перешкоджатиме зросійщенню юридичної термінології і сприятиме гармонізації українського законодавства.

Повага до права громадськості на достовірну і повну інформацію є найпершими обов'язками органів влади, засобів масової інформації і є важливим елементом формування медіа освіти для населення. Чинне вітчизняне законодавство встановлює відповідальність за розповсюдження недостовірної або неповної інформації. Залежно від ступеня суспільної небезпеки і характеру наслідків правопорушення поширення недостовірної або неповної інформації може призвести до настання цивільної (ст.278 ЦК України), адміністративної (ст. ст. 173¹, ст.212³ КУпАП) або кримінальної відповідальності (ст. ст. 238, 259, 366² КК України тощо).

Крім того, ряд законодавчих актів закріплюють положення щодо механізму спростування інформації, яка не відповідає дійсності, і відшкодування майнової й моральної шкоди, завданої її поширенням: наприклад, ст. 37 Закону України «Про друковані засоби масової інформації (пресу) в Україні» закріплює право громадян, юридичних осіб і державних органів, а також їх законних представників вимагати від редакції друкованого засобу масової інформації опублікування спростування поширених про них відомостей, що не відповідають дійсності або принижують їх честь та гідність.

Принцип свободи вираження поглядів і переконань є ключовою засадою існування демократичного суспільства та являє собою одну з базових умов його прогресу та самореалізації кожного.

Вперше цей принцип був закріплений у ст. 19 *Загальної декларації прав людини (Париж, 1948)*, відповідно до якої: «Кожна людина має право на свободу переконань і на вільне їх виявлення; це право включає свободу безперешкодно дотримуватися своїх переконань та свободу шукати, одержувати і поширювати інформацію та ідеї будь-яким способом і незалежно від державних кордонів» [6].

Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (Рим, 1950) декларує, що «кожен має право на свободу вираження поглядів. Це право включає свободу дотримуватися своїх поглядів, одержувати і передавати інформацію та ідеї без втручання органів державної влади і незалежно без кордонів». І далі: «здійснення цих свобод, оскільки воно пов'язане з обов'язками і відповідальністю, може підлягати таким формальностям, умовам, обмеженням або санкціям, що встановлені законом в інтересах національної безпеки, територіальної цілісності або громадської безпеки, для охорони порядку або запобігання злочинам, для охорони здоров'я або моралі, для захисту репутації або прав інших осіб, для запобігання розголошенню конфіденційної інформації або для підтримання авторитету і безсторонності суду і є необхідними у демократичному суспільстві» (ч. 1 ст. 10 Конвенції) [7].

В Україні правові засади механізму забезпечення свободи вираження поглядів і переконань закріплені в Конституції України, норми якої гарантують кожному «право на свободу думки і слова, на вираження своїх поглядів і переконань», Законі України «Про інформацію» та інших нормативно-правових актах. Разом з тим, нормативні приписи ч. 3 ст. 34 Основного Закону встановлюють випадки обмеження цих прав: «Здійснення цих прав може бути обмежене законом в інтересах національної безпеки, територіальної цілісності або громадського порядку з метою запобігання заворушенням чи злочинам, для охорони здоров'я населення, для захисту репутації або прав інших людей, для запобігання розголошенню інформації, одержаної конфіденційно, або для підтримання авторитету і неупередженості правосуддя» (ч. 3 ст. 34) [2].

У сучасному світі вирішальну роль в реалізації права на свободу вираження поглядів і переконань відіграють медіа. В Україні їх роль стає особливо важливою у протидії інформаційній війні, відсічі і стримуванні збройної агресії російської федерації на українських землях [9, с. 1]. Водночас, саме на тимчасово окупованих територіях спостерігаються тотальні порушення зазначених свобод. «Полювання» на журналістів, тортури, викрадення рідних [10] – це основні методи роботи окупаційної влади по створенню «інформаційного гетто» на захоплених територіях України. Усе більшого поширення набувають факти примусової відмови людей від власних переконань або їх зміна, зафіксовані на відеокамеру під дулом автоматів. Новою формою насильства стає і злочинне посягання на свободу формування власної думки: примусова русифікація в закладах освіти, проведення фейкових референдумів щодо незаконного приєднання українських територій, трансляція російського телебачення і блокування доступу до українського сегменту

Інтернету – це способи прищеплення ідеології загарбників. Такі прояви насильства – порушення не лише свободи вираження поглядів і переконань, а й свободи їх формування, які мають визначатися як підстави юридичної відповідальності, а структуру свободи вираження поглядів, – як справедливо відзначає Л.В. Ярмол, – необхідно доповнити можливостями змінювати свої погляди, відмовлятися від них та не виражати їх [9, с. 17].

Принцип правомірності одержання, використання, поширення, зберігання та захисту інформації закріплює вимогу щодо дотримання вимог чинного законодавства при здійсненні інформаційної діяльності.

Чинне законодавство визнає одержання, використання, поширення, зберігання та захист інформації основними видами інформаційної діяльності, які охоплюють наступні права:

- *одержання інформації* – це право отримувати документувану або публічно оголошувану інформацію громадянами, юридичними особами або державою відповідно до чинного законодавства України;
- *використання інформації* – це право вільно користатися інформацією для задоволення інформаційних потреб громадян, юридичних осіб і держави;
- *поширення інформації* – є правом розповсюдження, обнародування, реалізації інформації у встановленому законодавством порядку;
- *зберігання інформації* – це право вільно тримати та надавати інформацію на умовах забезпечення належного стану інформації та її носіїв;
- *захист інформації* – це право визначати режим доступу до інформації і створювати умови, спрямовані на запобігання неправомірним діям щодо інформації.

Зазначений перелік видів інформації не є вичерпний, адже Закон України «Про інформацію» передбачає ще й такі види інформаційної діяльності як: *створення, збирання і охорона інформації* (ст. 9 Закону) [1]. Кожен з цих видів має конкретне змістовне наповнення і не може ототожнюватися з іншими видами інформаційної діяльності. Так, *збирання інформації* передбачає право пошуку необхідної інформації за допомогою використання певних методів та засобів, допустимість яких не має викликати жодних сумнівів; *охорона інформації* відображає профілактичний, превентивний характер діяльності, тоді як *захист* – відновлювальний, і має місце тоді, коли вже існує посягання чи пряма загроза такого посягання. Дещо інша ситуація відбувається із *створенням інформації* – процесом розумової діяльності людини, що полягає у логічних перетвореннях і наступному їх відображенні в електронній або паперовій формах. Звичайно, важко визначати ступінь правомірності логічного мислення людини, проте, при створенні деяких масивів інформації правомірність їх формування не може носити несуттєвий і декларативний характер, наприклад створення бази даних, певних програмних засобів з метою їх подальшого використання чи збуту і т. ін.

Зазначене вище дає змогу констатувати, що вимога правомірності має поширюватися не лише на види інформаційної діяльності, визначені у ст.2 Закону «Про інформацію», а саме – одержання, використання, поширення, зберігання та захист інформації, а й охоплювати такі види як: створення, збирання і охорона інформації, закріплених у ст.9 Закону. Такий підхід усуне існуючі нормативні прогалини і сприятиме гармонізації чинного законодавства.

Принцип захищеності особи від втручання в її особисте та сімейне життя знайшов своє закріплення у Конституції України, положеннях міжнародних актів та в ряді галузевих законів і підзаконних актів.

Конституційний Суд України проголосив право на особисте та сімейне життя засадничою цінністю, необхідною існуванню людини в демократичному суспільстві, та зауважив, що це право розглядається як право фізичної особи

на автономне буття незалежно від держави, органів місцевого самоврядування, юридичних і фізичних осіб. При цьому, особистим та сімейним життям фізичної особи слід визнавати її поведінку у сфері особистісних, сімейних, побутових, інтимних, товариських, професійних, ділових та інших стосунків поза межами суспільної діяльності, яка здійснюється, зокрема, під час виконання особою функцій держави або органів місцевого самоврядування. У цьому сенсі збирання, зберігання, використання та поширення державою, органами місцевого самоврядування, юридичними або фізичними особами такої інформації про особу без її згоди, є втручанням в її особисте та сімейне життя, яке допускається винятково у визначених законом випадках і лише в інтересах національної безпеки, економічного добробуту та прав людини [11].

Великий обсяг норм, що визначають фундаментальне право на приватне життя розробив Європейський Суд з прав людини (надалі – ЕСПЛ). Водночас, навіть цей міжнародний судовий орган уникає спроб давати чітке визначення поняттю «приватність», віддаючи це тлумачення до сфери власної автономії особи. При визначенні меж приватності публічної особи ЕСПЛ пропонує медіа користуватися наступними критеріями:

- внесок матеріалу у публічну (суспільну) дискусію (наприклад, якщо публікація стосується політичних питань або злочинів);
- статус особи (ким вона є – приватним індивідом, чи публічною фігурою (особою));
- метод отримання інформації (добросовісність, авторитетність джерел інформації);

- попередня поведінка особи, про яку йшлося (наприклад, надання нею коментарів);
- наслідки публікації [12].

Вбачається, що зазначені критерії мають знайти власне закріплення у чинному вітчизняному законодавстві. Тим більше, що гарантією забезпечення захищеності особи від втручання в її особисте та сімейне життя є інститут юридичної відповідальності (ст. 188³⁹ КУпАП – порушення законодавства у сфері захисту персональних даних; ст. 182 КК України – порушення недоторканності приватного життя і т. ін.). Визначення чітких підстав її виникнення і настання є запорукою дієвості принципу відповідальності і невідворотності настання негативних наслідків за порушення основних засад інформаційної діяльності.

Підсумовуючи викладене вище, слід наголосити, що на сьогодні у вітчизняному законодавстві сформовано перелік основних засад (принципів) інформаційних відносин як фундаментальних ідей, що відображають їх сутність та закладають спрямованість правових норм і інститутів в інформаційній сфері. Утім, такий перелік не є монументальною і непохитною системою. Активізація діяльності у сфері обігу інформації, динамічний характер інформаційних правовідносин і нові виклики розвитку сучасного суспільства призводять до необхідності переосмислення вже визначених засад інформаційних правовідносин та зумовлюють потребу у їх корегуванні у чинному законодавстві. Удосконалення існуючої системи принципів інформаційних правовідносин, її наукове обґрунтування сприятиме розвитку української юридичної науки та допомагатиме довершенню положень вітчизняного законодавства.

ЛІТЕРАТУРА

1. Про інформацію: Закон України від 2 жовтня 1992 р. № 2657-ХІІ/ Верховна Рада України. *Відомості Верховної Ради України*. 1992. № 48, ст.650
2. Конституція України: Закон України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР/ Верховна Рада України. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.
3. Декларація про свободу спілкування в Інтернеті: міжнародний документ. URL: <https://cedem.org.ua/library/deklaratsiya-pro-svobodu-komunikatsij-v-internet/>
4. Декларація принципів поведінки журналістів: міжнародний документ. URL: <https://www.google.com/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=&ved>
5. Сучасні стандарти професійної журналістики. Інститут масової інформації. URL: <https://imi.org.ua/monitorings>.
6. Загальна декларація прав людини: Декларація від 10 грудня 1948 року/ Організація Об'єднаних Націй. URL: <https://zakon.rada.gov.ua>.
7. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (Європейська конвенція з прав людини) від 4 листопада 1950 року / Рада Європи. URL: <https://zakon.rada.gov.ua>.
8. Куляс І. Як розпізнати пропаганду у ЗМІ/ за ред. Н. Дигачової, О. Довженка. Київ: ГО «Детектор медіа», 2018. 40 с.
9. Ярмол Л.В. Свобода вираження поглядів та проблеми юридичного забезпечення її реалізації в Україні (загальнотеоретичне дослідження): автореф. дис. ... доктора юридичних наук : 12.00.01 «Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень» / Національний університет «Львівська політехніка». Львів, 2010. 19 с
10. Маслюкова І. Полювання на журналістів: як Росія придушує свободу слова на захоплених територіях. *Радіо Свобода*. Травень, 2022. URL: <https://www.radiosvoboda.org>
11. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Жашківської районної ради Черкаської області щодо офіційного тлумачення положень частин першої, другої статті 32, частин другої, третьої статті 34 Конституції України: Рішення від 20.01.2012. № 2-рп/2012/ Конституційний Суд України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua>
12. Правдиченко А. Питання Інтернет-відносин у рішеннях Європейського Суду з прав людини: тенденції останніх років. Центр демократії та верховенства права. Вересень, 2019. URL: <https://cedem.org.ua/analytics/espl-internet-pryvattnist>.